

ПРИМУСОВА ХІМІЧНА КАСТРАЦІЯ ЯК ПРИКЛАДНА ПРОБЛЕМА ЕТИКИ

FORCED CHEMICAL CASTRATION AS AN APPLIED PROBLEM OF ETHICS

Токар Л.В., асистент кафедри філософії

Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних етико-правових проблем: примусовій хімічній кастрації, як методу впливу на осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей. Хімічна кастрація, існує в багатьох європейських країнах, але до сих пір не отримала однозначного схвалення фахівців в сфері права та біоетики. Прибічники застосування даного методу розглядають її, як дієвий спосіб попередження сексуальних злочинів проти дітей. Натомість, спостерігається тенденція до зростання кількості таких злочинів, і країни, в яких примусова хімічна кастрація закріплена на законодавчому рівні, не є виключенням.

В статті піддаючи аналізу основні аргументи «за» і «проти» застосування хімічної кастрації як методу впливу на злочинців, автор приходить до певних висновків. По-перше, будь-яка форма застосування хімічної кастрації як методу впливу на злочинця є априорі примусовою. По-друге, примусова хімічна кастрація є насиллям і з позиції етики оцінюється як зло. Будь-яка спроба вивести її за межі насилля, сприяє утворенню подвійних стандартів, розмиванню меж між основними категоріями етики, і деморалізує суспільство. По-третє, видається непослідовною позиція застосовувати хімічної кастрації як покарання, адже проблема криється не стільки в самому сексуальному потягу, як в самому насиллі та агресії. По-четверте, спроба знайти моральне виправдання в застосуванні примусової хімічної кастрації, як справедливий протидії «звірячій» природі осіб, які вчинили сексуальну наругу над дітьми, призводить до дегуманізації суспільства, і культивує жагу до відплати, як єдиного засобу відновлення справедливості. По-п'яте, не доцільно морально обґрунтувати застосування хімічної кастрації як методу залякування. Стримуючий ефект її не є абсолютним. Страх не може сформувати розвинуте поле морального вибору і стати дієвою перепорою на шляху вчинення злочину.

Автор наголошує на необхідності розгляду хімічної кастрації як прикладної проблеми етики, адже це дає змогу вийти на більш високий етичний рівень усвідомлення проблеми, на можливість підтримання вагомих для суспільства моральних цінностей, а не шукати вихід в радикальному, але більш «дієвому» методі, який дарує ілюзію безпеки і відчуття справедливості. Врешті, це дає змогу віддалити суспільство від вимушеного застосування того, що усвідомлюється в якості зла.

Ключові слова: примусова хімічна кастрація, прикладні проблеми етики, покарання, державний примус, насилля, свобода вибору.

The article is devoted to one of the current ethical and legal issues: forced chemical castration as a method of influencing persons convicted of crimes against sexual freedom and sexual integrity of children. Chemical castration exists in many European countries, but has not yet received unequivocal approval from experts in law and bioethics. Proponents of this method see it as an effective way to prevent sexual crimes against children. Instead, there is a growing trend in the number of such crimes, and countries where forced chemical castration is enshrined in law are no exception.

In the article, analyzing the main arguments "for" and "against" the use of chemical castration as a method of influencing criminals, the author comes to certain conclusions. First, any form of chemical castration as a method of influencing the offender is a priori coercive. Second, forced chemical castration is violent and ethically evaluated as evil. Any attempt to take it beyond violence contributes to the formation of double standards, blurs the boundaries between the main categories of ethics, and demoralizes society. Third, the position of using chemical castration as a punishment seems inconsistent, because the problem lies not so much in the sexual attraction itself, but in the violence and aggression itself. Fourth, the attempt to find a moral justification for the use of forced chemical castration as a just counteraction to the "bestial" nature of sexually abusive children dehumanizes society and cultivates a thirst for retribution as the only means of restoring justice. Fifth, it is not appropriate to morally justify the use of chemical castration as a method of intimidation. Its restraining effect is not absolute. Fear cannot form a developed field of moral choice and become an effective obstacle to committing a crime.

The author emphasizes the need to consider chemical castration as an applied problem of ethics, because it allows to reach a higher ethical level of awareness of the problem, the ability to maintain important moral values, rather than looking for a way out in a radical but more "effective" method. The illusion of security and a sense of justice. Finally, it makes it possible to distance society from the forced use of what is perceived as evil.

Key words: forced chemical castration, applied problems of ethics, punishment, state coercion, violence, freedom of choice.

*«Інкони, покарання тягне за собою провину»
Станіслав Єжи Лець*

В липні 2019 року профільний Комітет Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності рекомендував парламенту прийняти законопроекти № 6607 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої чи малолітнього)». Цим законопроектом було передбачено застосування хімічної кастрації в якості заходу медичного характеру на підставі добровільного звернення засудженого за злочини. Призначатися хімічна кастрація мала за рішенням суду і за наявності відповідного висновку судово-психіатричної та судово-медичної експертизи, як заміна невідбуту покаранню у вигляді позбавлення волі [1]. Незважаючи на певні зауваження до цього законопроекту, він є доробком фахівців і базується на ґрунтовних дослідженнях. На голосування також було винесено

законопроект № 6449 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені стосовно малолітньої особи, неповнолітньої особи, особи, яка не досягла статевої зрілості», яким було передбачено застосування примусової хімічної кастрації як виду кримінального покарання [2]. Незважаючи на відсутність комплексного підходу щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії сексуальним зловживанням щодо дітей [3] та необґрунтованість позиції, саме цей законопроект був взятий за основу і прийнятий Верховною Радою України, і в подальшому заветований Президентом. Ситуація навколо цих двох законопроектів актуалізувала проблему. Одностайна підтримка парламентарями більш радикального законопроекту була досить очікуваною. Суспільство було шоковане жорстокістю злочину проти Даші Лук'яненко і вимагало рішучих дій від держави. Вся ненависть, огида, страх та розуміння власної безпорадності виразилися в єдиному прагненні помсти. Але афекти не кращі порадики в прийнятті рішень, і тим паче, не є виправданням парламентарям, які надали перевагу такому радикальному законопроекту. На думку більшості депутатів, що виразилося в розподілі голосів

під час голосування, саме застосування примусової хімічної кастрації може вирішити проблему зростання злочинів, пов'язаних із сексуальним насиллям щодо малолітніх потерпілих. Але практика країн, в яких тривалий час застосовується такий метод впливу на педофілів та інших злочинців, що вчинили статеві сексуальні правопорушення не є однозначною. З огляду на це, ще більш суперечливим виглядає прагнення парламентарів привести законодавство у відповідність до тих міжнародних стандартів, які викликають багато запитань у фахівців. Існує нагальна необхідність поглянути на проблему застосування примусової хімічної кастрації на іншому рівні і в цьому доповно може актуалізація цього питання в якості прикладної проблеми етики. Відкрите суспільство, якому притаманний плюралізм точок зору та особливий статус права кожної людини в ієрархії суспільних цінностей, сприяє цьому.

А.А. Гусейнов виділяє п'ять ознак, притаманних етико-прикладним проблемам. *По-перше*, вона виникає в публічній сфері життя, передбачає та вимагає кодифікованого регулювання та контролю в зоні інституційної поведінки. Вирішення цієї проблеми вимагає усвідомленої, вираженої в дефініції волі суспільства, цілеспрямованого акту держави [4]. *По-друге*, для вирішення цих проблем недостатньо однієї лише доброї волі, моральної рішучості, але існує потреба в професійній строгості суджень [4]. Неможливо розробити морально обгрунтоване відношення до хімічної кастрації без спеціальних знань про медичні критерії фізичного та психологічного здоров'я людини, знань в сфері права щодо кваліфікації злочинних дій, за які передбачений такий вид покарання, правової оцінки доцільності застосування саме такого методу впливу на злочинця та механізму його реалізації. *По-третє*, щодо моральної кваліфікації прикладних проблем етики, серед спеціалістів та в суспільній думці панують протилежні по суті, але співмірні за суспільним статусом позиції [4]. Щодо цього критерію, гострота питання застосування хімічної кастрації не поступається проблемі смертної кари (якщо не зважати на тривалість обговорення в історичній ретроспективі). Противники даного методу апелюють до порушення прав людини на достойне відношення, а прибічники – до створення більш безпечного суспільства. *Четвертий* критерій, який виділяє А.А. Гусейнов, критерій відкритості: «не зважаючи на те, що наявні логічно-досконалі обгрунтування, ці питання залишаються відкритими, адже щоразу вимагають окремого підходу в прийнятті рішень» [4]. Рішення щодо застосування хімічної кастрації, вимагає індивідуального підходу в кожному окремому випадку і приймається суддею з огляду на обставини справи. Врешті, *п'ятий* критерій, стосується способу прийняття рішення: воно має бути публічним та процесуально оформленим [4]. Всім цим критеріям відповідає рішення суду. Проблема застосування примусової хімічної кастрації відповідає всім цим ознакам і являє собою практичну моральну проблему.

Спробуємо проаналізувати практику застосування хімічної кастрації в різних країнах. На перший погляд, її доречно об'єднати в дві групи: *добровільна*: за згодою самої особи до якої застосовується цей метод впливу (застосовується в Канаді, Німеччині, Австралії), та, *примусова* (Польща, штат Флорида). Примусове застосування - очевидно проявляє характер насилля. Не зважаючи на те, що воно санкціоноване державою та встановлене правом, в етиці насилля ототожнюється зі злом. Виникає законмірне запитання пропустимості його застосування, етичного обгрунтування позиції неминучого зла (як то покарання), до якого держава має вдаватися у виключних випадках. Звичайно, демократичні країни намагаються віднайти моральне виправдання необхідності вдаватися до жорстких заходів. Наприклад, хімічної кастрації надаються ознаки добровільності, тим самим, проблему її застосування виводять з площини насилля, тоді питання

насилля знімається і етична складова щезає. Спробуємо поглянути на альтернативу, яка стоїть перед злочинцем: вибір між довічним або довготривалим утриманням в лікувальному закладі чи в'язниці з одного боку, та умовно «добровільним» погодженням на шкідливий медикаментозний захід. Як правило, про каяття та прагнення до виправлення в цьому виборі не йдеться. Вибір злочинця обумовлений виключно егоїстичним бажанням вибору меншого зла для себе, за умови, що тюремне ув'язнення сприймається ним в якості більшого зла. Цей вибір ілюструє прагнення ув'язненого отримати свободу за будь-якої ціни. Це тільки «дарована» людині можливість скористатися «вибором без вибору» в рамках негативної свободи. Для реалізації ж вибору мало володіти негативною формою свободи. Потрібні суспільнозначимі моральні орієнтири, певний рівень моральних суджень. Окрім цього, дійсно вільним є вибір тоді, коли людина усвідомлює його наслідки. Речовини, які використовуються для хімічної кастрації спричиняють тяжкі наслідки для здоров'я людини, відстрочені у часі і, менше зло, яке обрала людина, може обернутися більшим для неї. Отже, чи усвідомлювала в повній мірі свій вибір особа, а якщо ні, чи можна вважати такий вибір вільним. Враховуючи це, з точки зору етики, будь яка форма застосування хімічної кастрації як метод впливу на злочинця є **априорі примусовою**, отже і класифікація її за ознаками добровільності є досить умовною.

Більш доречним для дослідження хімічної кастрації як прикладної проблеми етики, є поділ практики її застосування в якості примусового заходу медичного характеру або в якості кримінального покарання. Самостійно вона не застосовується, лише додатково до основного покарання у вигляді позбавлення волі. Примусове лікування як захід кримінально-правового характеру не має на меті покарати злочинця, а застосовується для зміни чи покращення її психічного стану та попередження антисуспільної поведінки і застосовується до неосудної особи (в Україні). Хімічна кастрація в більшості країн застосовується до педофілів. Педофілія Всесвітньою організацією здоров'я визнана хворобою сексуальних переваг. Більшість осіб, які були визнані винними у вчиненні насильницьких дій сексуального характеру до дітей не мали даного розладу і мала змогу усвідомлювати свої дії під час скоєння злочину, керувати ними і контролювати свій потяг. А, отже проблема криється не стільки в сексуальному потягу, як в самому насиллі та агресії. Як справедливо зауважує спеціаліст-сексолог Ольга Любімова, потрібно перебудувати саме мислення, перебудувати емоційні якорі, які є в людини [5]. Пригнічуючи потяг, ми не змінимо орієнтири та ціннісні установки людини, а саме вони утворюють певну сферу свободи вибору людиною певних дій.

Прибічники застосування хімічної кастрації як кримінального покарання моральне виправдання знаходять в правовому примусі. Правовий примус не є тотожним насиллю, адже існує певна непряма згода тих, по відношенню до яких вона застосовується. Правосуддя, караючи злочинців, виходить з того, що останній, в якості громадянина є співзасновником законів і цим надав згоду бути покараним за умови їх порушення, отже правовий примус сприймається як легітимний, справедливий. Але історії людства відомо багато випадків, коли в писаному праві закріплювалися жорстокі, нелюдські види покарання, метою яких було завдати якомога більше страждань, і фізична кастрація не є виключенням. Межею, між насиллям та правовим примусом є мінімізація зла, для того, щоб жодне покарання не було проявом насилля одного або багатьох по відношенню до окремих громадян[6, С. 188], інакше той, хто карає сам стає тим, хто чинить насилля. Потрібно усвідомлювати, що обирається не зло, як таке, а менше по відношенню до більшого зла. Для цього необхідно прагнути до компромісу між моральними уявлен-

нями про примус, як зло і невідворотною необхідністю примусу як основного інструменту влади. Тоді можна говорити про вибір меншого зла, адже «будь-яке покарання, не обумовлене крайньою необхідністю, є актом насилля» [6, С.70]. З поміж двох альтернатив: фізична чи хімічна кастрація, остання, на перший погляд, виглядає більш гуманною, меншим злом. Але, чи існує взагалі крайня необхідність в застосуванні примусової кастрації як покарання? Не може суспільство собі дозволити вдягати образ «білого пальта», а в межах кримінального переслідування набувати риси звірячого вигляду.

Пошук морального виправдання таким жорстким заходам приводить до тези, що нелюдські жорстокі вчинки потребують такої ж відповіді. Для цього таврують морально дискредитуючими знаками (нелюдь, звір, покидьок [7]). Це збільшує глибину моральної прірви між сторонами. Носії добра і зла персоналізуються. В такому разі боротьба зі злом не потребує морального виправдання, а засоби досягнення цієї мети вже виправдані, тому що слугують правій силі: добру. І вже не важливо, знищується саме зло за допомогою смертної кари або його джерело із застосуванням примусової хімічної кастрації. Для того, щоб злочинця було визнано гідним повернутися в соціум, його «звірячу» природу потрібно знешкодити за допомогою антиандрогенної терапії. Тим самим визнається, що єдине, що було в ньому неправильне, це надто сильний хибний сексуальний потяг до дітей, який він не може стримувати, і суспільство дає йому змогу крокувати правильним шляхом пригнічення цього потягу. При цьому, держава визнає свою безпорадність у «перевихованні» осіб, у яких є схильність до педофільії. З поміж тих, хто вчиняє статеві злочини проти дітей, від 45 до 50 відсотків становлять особи, які страждають на розлад сексуальних переваг. І саме щодо цієї категорії злочинців, метод хімічної кастрації визначено як дієву протидію рецидиву. Але, як зазначив колишній президент Асоціації поведінкового лікування сексуальних злочинців Стівен Г.Дженсен, показники рецидивізму базуються на тому, що ви знаєте. Проблема криється в тому, чого ви не знаєте» [8]. Не усвідомлюючи, суспільство таким тавруванням виправдовує неправильні вчинки цих осіб їх біологічною суттю. Виникає резонне запитання, що ми можемо очікувати від них, якщо вони мають звірячу подобу? Вони не такі. Інші. Отже, можна без докорів сумління до них застосовувати жорстокі методи, прикриваючись «благою метою» безпеки суспільства (можливість досягнення його саме таким методом є досить дискусійним). Це хибний шлях створення подвійних стандартів та ілюзії ненасилля. А принцип: злочинець має страждати, страждати співрозмірно своїм діям, дегуманізує суспільство, культивує жагу до відплати, як єдиного засобу відновлення справедливості.

Один із аргументів прибічників застосування примусової хімічної кастрації базується на тому, що вона є дієвим інструментом залякування, який може захистити суспільство від агресивних, жорстоких проявів «недосконалості» будь-кого. Така позиція апелює до нормативного рівня етики. Чи допустимо застосовувати силу, виключну силу до однієї особи, для запобігання можливого прояву зла іншою особою. Стримуючий ефект примусової хімічної кастрації не є абсолютним. Страх не може сформувати розвинуте поле морального вибору, і стати дієвою перепорою на шляху до вчинення злочину. В певній ситуації він може зникнути під впливом більш сильної емоції, потягу (який є дуже сильним у педофілів) і тоді ефект страху зводиться нанівець.

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, в тому числі і по відношенню до малолітніх осіб характеризуються високим ступенем латентності. Ті, хто вчиняють насильницькі дії сексуального характеру по відношенню до дітей бояться бути пізнаними. Жертвами, зазвичай стають діти з найближчого оточення (

діти знайомих та друзів, члени власної сім'ї), або діти які знаходяться в сфері безпосереднього впливу (вихованці спортивних шкіл, шкіл закритого типу, релігійних груп). Резонансні справи щодо священників-педофілів в католицькій церкві, вказують на особливу цінність дій цих злочинців. Мова іде про служителів церкви, які в системі релігійних переконань, маючи віру в Абсолют, мали б усвідомлювати невідворотність покарання за такі дії якщо не перед суспільством, так перед Богом, але їх це не зупиняло і впродовж багатьох десятиліть вони вчиняли насильницькі дії і церква заплюшувала на це очі. Проблема актуалізується не тоді, коли виникають окремі порочні думки, а коли вони втілюються в цілісність нашого мислення і жодні заборони вже не стають на заваді злочинним діям. Педофіли знають і усвідомлюють, що своїми діями порушують норми суспільства, чинять зло. Але, відчуття безмежної влади над жертвою, та безкарність в першу чергу а не сам сексуальний потяг, призводить до масовості таких злочинів серед духовенства, а покривання та толерантне ставлення вищого духовенства. Невідворотність покарання та гласність були б більш дієвим способом протидії такого роду злочинам, аніж запровадження більш жорстоких видів покарань. Так Папа Римський Франциск I сказував «папську таємницю» у випадках розслідування злочинів сексуального характеру щодо дітей [9].

Приймаючи нормативно - правові акти, законодавцю потрібно пам'ятати, що право має відповідати критерію ефективності, яка свідчить про здатність закону вирішувати відповідні соціально-правові проблеми. Закріплення примусової хімічної кастрації на законодавчому рівні, натомість, створює ряд гострих проблем в сфері професійної етики медиків та юристів. Ще на стадії обговорення, прийнятий законопроект викликав гострі дискусії серед юристів та медиків, які мають безпосередньо реалізовувати норму на практиці. Лікарі опосередковано потрапляють до кола каральних органів: «Королівський австралійський та Новозеландський коледж психіатрів виступив проти примусової хімічної кастрації, посилаючись на Кодекс етики психіатрів, згідно якого, лікарі мають отримати дійсну згоду своїх пацієнтів на проведення медичних процедур та лікування»[10]. Доктрина інформованої згоди пацієнта на медичне втручання базується на добровільній, позбавленій будь-якого примусу згоді. Якщо людина обирає за принципом «не бачу альтернатив», то такий вибір не можна визнати свобідним. Але, як раніше було зазначено в статті, такий вибір не можна вважати свобідним. Начальниця «Центру психічного здоров'я» Олена Козерацька зауважує, «Ніхто з лікарів не буде брати участь в каральній психіатрії і силоміць вводити ці препарати психічно здоровим людям»[5], адже це протирічить етичному принципу, закріпленому в клятві Гіппократа.

Одним із аргументів, який не є основним, але вагомим додатком до попередніх, застосування хімічної кастрації – не тільки не ефективний, але і дорогий метод впливу на злочинців. Як зазначають фахівці у експертному висновку до проекту Закону № 6449 «покладення на органи виконання покарань функції щодо виконання такого специфічного покарання, як хімічна кастрація, вимагатиме наявності додаткового персоналу (зокрема, медичного), додаткового обладнання та певної кількості відповідних препаратів, які будуть вводитись засудженим особам. Не виключено, що з огляду на необхідність застосування цього покарання до осіб, які не відбувають покарання, виникне також потреба у додаткових приміщеннях та відповідному їх обладнанні»[3].

Таким чином, підсумовуючи все вищевикладене, слід резюмувати: застосування примусової хімічної кастрації як прикладна проблема етики має відкритий характер. Вона зачіпає фундаментальні моральні принципи: цінність здоров'я людини, свободу волі. Застосування хімічної кастрації, як виду покарання не може бути морально

обґрунтованим, адже є злом. Основним аргументом, який міг би виправдати її застосування як необхідної міри зла чи меншого зла, апелює до створення безпечного суспільства. Але, реальність «говорить» про інше. Кількість злочинів, пов'язаних із сексуальним насиллям зростає, і країни, в яких існує такий метод впливу на злочинців, не становлять виключення. Хімічна кастрація, по суті не вирішує проблему, що склалася в умовах сьогодення. Знімаючи соціальну напругу, з єдиним бажанням помсти, вона створює ілюзію безпеки. І, перебуваючи в ілюзії, суспільство не здатне побачити істинні масштаби катастрофи. Саме тому, дискусії довкола даної прикладної проблеми етики дуже необхідні, адже постають точками зростання

етичних знань і накопичення морального досвіду фахівців права. Вони вказують на більш високий етичний рівень усвідомлення проблеми, на можливість підтримувати вагомі для суспільства моральності цінності, на технічні та організаційні можливості пошуку альтернатив. Врешті це віддаляє суспільство від вимушеного застосування того, що усвідомлюється в якості зла. Потрібно усвідомити, що зняття суспільної напруги шляхом насилля не призведе до бажаної мети: створення більш безпечного суспільства. Насилля, санкціоноване державою деморалізує суспільство, створюючи подвійні стандарти. Потрібний комплексний підхід в протидії насиллю щодо дітей. Тоді ми маємо шанс на те, щоб деякі злочини не відбулися взагалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього) // Проект закону України № 6607 від 21.06.2017 р. режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH53J00C.html;
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені стосовно малолітньої особи, неповнолітньої особи, особи, яка не досягла статевої зрілості // Проект закону України № 6449 від 16.05.2017 р. режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790;
3. Висновок Головного науково-експортного управління щодо проекту Закону № 6449. режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790
4. Гусейнов А.А. Размышления о прикладной этике // Ведомости Нучно-исследовательского Института прикладной этики. Вып. 25: Профессиональная этика / Под ред. В.И.Бакштановского и Н.Н.Карнаухова. Тюмень: НИИПЭ, 2004. С. 148-159. режим доступу: <https://iphras.ru/uplfile/ethics/RC/ed/kaunas/gus.html>
5. Блаватник А. Хімічна кастрація педофілів: чому це не вирішить проблему злочинів проти неповнолітніх. режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/himichna-kastraciya-pedofiliv-chomu-ce-ne-virishit-problemu-zlochiviv-proti-nerovnoletnih>
6. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. - М. : Междунар. Отношения, 2000. – 240 с.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону № 6449. - режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790
8. Woodman G Does castration stop sex crimes//The Washington post. – 12.02.1992. режим доступу: <https://www.washingtonpost.com/archive/lifestyle/wellness/1992/03/17/does-castration-stop-sex-crimes/34bf63ee-840c-41e4-9c5f-5ac1bcf95b15/>
9. Rescriptum of the Holy Father Francis to promulgate the Instruction on the confidentiality of legal proceedings 17.12.2019. режим доступу: <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2019/12/17/191217b.html>
10. Gooren LJ. Clinical review: Ethical and medical considerations of androgen deprivation treatment of sex offenders// The journal of clinical endocrinology and metabolism/ - 2011. – vol. 96. – is. 12. режим доступу: <https://academic.oup.com/jcem/article/96/12/3628/2834909>.